

ÇAĞDAŞ TATAR HALK BİLİMİNDEKİ KÖTÜ RUHLAR ÜZERİNE BİR ÇALIŞMA: PERİ BAŞKA, CİN BAŞKA

Leila DAVLETŞHİNA - Enje SADYKOVA***

Özet

Makalede Tatar Türklerinin çağdaş mitoloji anlayışında en sık rastlanan kötü ruhlardan biri olan cin(*cen*) – karakteri ele alınmaktadır. Çalışmada cine dair mitolojik düşünceler, onun yaradılışı (genesis), dış görünümü, karakterine bağlı özel işlev ve mevzular, onun zararlı faaliyetlerini önlemek ya da kurtulmak için yapılan kut törenleri incelenmektedir. Araştırma süresinde bu varlığa ait çocuk değiştirme, dul kadına ölü kocasının kılıfında gelme, hastalık gönderme, insanı yoldan çıkarma, insana yerleşme gibi motiflere bakılmaktadır. Yazar cin hakkındaki düşüncelerin İslam dininin yayılma döneminde girerek, alıcı kültürün dünyaya bakış açısı etkisi altında değişmesini anlatmaktadır. Bu varlığın çağdaş dönemde de dayanıklı sıfatlara sahip olması sebebiyle bütün kötü ruhların yerine kullanılmaya başlandığı bulgusuna ulaşılmıştır. Makalede 2006-2018 yılları arasında yazar tarafından Tataristan Cumhuriyeti topraklarında toplanan sözlü kaynaklar işlenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Mitoloji, Gelenek, İslam, Karakter, Cin

A STUDY FOR THE IDEAS OF EVIL SPIRITS IN MODERN FOLKLORE OF THE TATARS

Abstract

The article is devoted to the study of one of the most common characters of evil spirits *djen* in modern mythological representations of the Tatars. The paper analyzes the mythological ideas about *djen* (devil), its genesis, appearance, specific functions and plots associated with the implementation of its characteristics, rituals performed to prevent or get rid of its harmful effects. In the course of the study, the plot motives of replacing a child, going to a widow in the image of a deceased husband, sending an illness, confusing a person out of the way, introducing into a person, characteristic of this character, are considered. The author comes to the conclusion that the concept of *djen*, having penetrated the era of the spread of Islam, has changed in accordance with the worldview of the host culture, and at the present stage, along with a set of relatively stable own characters, this character has received a new interpretation as a substitute character for the evil spirit in general. The field recordings collected for the first time by the author of this article primarily in the Republic of Tatarstan in 2006-2018 are introduced for the first time in the article.

Keywords: Mythology, Tradition, Islam, Character, Djen

*Arş. Gör., Tataristan Cumhuriyeti Bilimler Akademisi, el-mek: leyla.davletshina@yandex.ru, 89179270976,

 ORCID ID: 0000-0002-1222-957X

**Okutman, Kazan Federal Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Enstitüsü, el-mek: engeibr@mail.ru, 89376286828,

 ORCID ID: 0000-0002-1989-5372

Giriş

Mitolojik varlıklar hakkındaki düşünceler Tatar Türklerinin mitolojik kuttören geleneği kapsamında en dayanıklılardan sayılmaktadır. Hemen hemen tüm geleneksel kültür katmanlarına dokunan halk geleneğinin sönme süreci mitolojik düşünceleri de etkilemiştir. Fakat alçak mitoloji¹ yaratıklarıyla ilgili inançlar halen halk bilincinde aktif şekilde yaşamaktadırlar. Buna benzer düşüncelerin korunma seviyesi ilk önce mitolojik varlığın ‘güncelliğine’ bağlanmaktadır. Alçak mitolojiyi günlük hayatta görev olarak gören insanlarla direkt iletişimde olan karakterler sistemi olarak algılama kendisi kötü ruhlara dair mitolojik düşünceler kompleksinin sağlamlığını anlatmaktadır. Bizim düşüncemize göre tüm bu inançların insanın günlük hayatı ile ilişkili olması gerçekteki bazı olayların mitolojik varlıkların varoluşları neticesi olarak anlatma ve yorumlama, insanların bilincinde mitolojik kuttören pratikleri yardımıyla çevreyi ve kendi geleceklerini etkileme yanlısaması halk geleneğinin dayanıklılığını sağlamaktadır.

Tatar Türklerinin çağdaş mitoloji anlayışında en sık rastlanan ve popülerliğini koruyabilen kötü ruh– cin (*cen*) – birçok olumsuz sıfatlı mitolojik varlıkları değiştirebilmektedir. Bu karakterin yaradılışı bir yandan İslam mitolojisindeki cinlere, öbür yandan İslam yayılana kadar var olan kötü ruhlar hakkındaki inanışlara dairdir. Araştırmacılara göre o Tatar mitolojisine Tatar Türkleri İslamı kabul ettikten sonra girmekte ve işlevsel olarak karışarak bütün kötü ruhları canlılaştırmaktadır (Urmançe, 2009: 55, Ehmecanov, 2011: 24). Tatar Türklerinin inançlarında cin başka kötü ruhları serbestçe değiştirebilen, insanların bilincinde Ev İyesi (*Öy İyese*), Orman İyesi (*Urman iyese*), Hamam İyesi (*Munça iyese*), dönüp yürüyen ölü ruhu ve geleneğe göre diğer ruhlar halinde kendini tanıtan ve insanlara kötülük eden bütün varlıkların genel figürü olarak hareket etmekte. Öbür taraftan bu karakterin özellikleri İslam mitolojisi ile ilgili başka motiflerle belirlenmekte. Bu iki kompleksin bağlaşıması halkın cin anlayışının çekirdeğini oluşturmakta. İslamiyetin başlangıcının etkilerini bu karakterin varoluş motiflerinde, yaşam yerlerinin belirtilmesinde ve iyi ve kötü huylu cinslerinin bulunması gibi diğer bilgilerde gözlemlemek mümkündür. Tatar Türklerinin inançlarında ve mitolojik hatıralarında onun belirti toplamı başka kötü ruh karakterlerine de ait birçok sığata dökülmekte. Kaynak kişiler tarafından olumsuz karşılanmasına rağmen kötü ruhları değiştirebilme yeteneği var olması yanı sıra bu karakterin çağdaş dönemde kendi dayanıklı belirtileri de bulunmakta.

Makalenin temelinde yazarın 2006-2018 yıllarında çoğunlukla İdil-Ural bölgesine ait Tataristan Cumhuriyeti topraklarında, özel olarak uygulanan ‘Tatar Türklerinin Dini-Mitolojik Görüşleri’ programına göre toplanan, içinde halk mitolojisinin sadece belli bir çeşit varlıkları değil, alçak mitoloji alanına ait bütün ana motif ve mevzuları içeren, çokparçalı sistem olarak algılanmasını sağlayansözlü kaynaklar kullanılmakta.

1. Tam Olarak Kötü Ruhları Canlılaştıran Mitolojik Varlıkların Ad Çeşitliliği ve Onların Yaradılışı Hakkındaki Düşüncelerin İncelenmesi

Derleme çalışmalarında araştırılan ruhun şu ödülleri bellidir: *cen*, *çin*, *şaytan*, *zehmet* (çev. ‘hastalık, acı’), *çin-sehmet*, *cen-zehmet*, *peri*, *cen-şaytan*, *cen-peri*, *gylem cennere* (çev. ‘Âlim cin’), *möselman cennere* (çev. ‘müslüman cen’), *şeytani cenner* (çev. ‘cin-şeytan’), *naçar cenner* (çev. ‘kötü cin’) vb. Adları İslam mitolojisi ruhları ile benzer olmasına rağmen, bu öbür dünya temsilcisine dair çağdaş inançların incelenmesi ve onun fonksiyonel zenginliğinden yola çıkarak bu suretlerin birleşik kötü ruh karakterinde toplanmasından söz edilmektedir.

Cinler Arabistan’da İslam öncesi dönemlerde bile kişileştirilmemiş ruhlar olarak belliydi, Mekkeliler onları Allah’a (Kuran 37:158) akraba sayıyorlardı ve aynı sıraya koyuyorlardı (Kuran6:100). VI-VII. asır İç Arabistan halkı için bütün çevre – çöl, dağ, taş ve

¹Alçak mitoloji – iyeler, kötü ruhlar, gizli güçler gibi mitolojik yaratıklar hakkındaki inançlar sistemidir.

ağaçlara cinler yerleşmekteydi; genel olarak onlar insanlara düşman sayılıyordu, ama kurban sunarak tapınarak onların teveccühünü kazanmak, kendilerinden yardım istemek te mümkündü (Mifi narodov mira, 2003: 374). İslam geleneğine göre cinler Allah tarafından dumansız ateşten var edilmiş ve akla sahip olan havalı ateşli bedenleri temsil etmekte. Cinlerin bir kısmı İslam'ı kabul edip Allah'a inanmaya başlamış, bu yüzden halk bilincinde Müslüman cinlere ('*möselman cenner*') ve kafir cinlere ('*kyafer cenner*') ayrılım ortaya çıkmakta. Bu iki sınıf cinlerin karşı gelimi motifi İdil Bulgar Hanlığı devrinde Müslüman efsanelerinden Tatar halkbilimine girmektedir.

Tatar Türklerinin çağdaş geleneğinde araştırılan ruhun eş anlamlı isim türleri arasında *şaytan* ve *peri* adları da rastlamakta. Eğer *şaytan* İslam mitolojisinden kaynaklanıp, dinlememe için Allah tarafından göklerden kovulan İblisin bir adlandırması olsa, *peri* ise Tatar halkbilimine sağlamca yerleşen İran kısmını teşkil etmekte. Peri sureti kadim İran mitolojisi tabakasından kaynaklanmakta ve artık XI asır Türk edebi heykellerinde anılmakta. Orta Asya, Kazakistan, Kuzey Kafkas ve İdilkiyası Türk halkları mitolojilerinde çoğu zaman insanlara hoşgörülü olan ve onlara yardım eden, hem kadın hem erkek cinsli ruhları temsil etmekte (Mifi Narodov Mira, 2003: 287). İslam'ın istikrarından sonra peri dindar ve dindar olmayanlara ayrılmaya başlamış, şeytani varlık statüsüne aşağılanarak, işlevsel olarak cinlere yakınlaşmış. A.E. Bertels'in belirttiği gibi Zerdüşt-Farsça *pari* kelimesi muhtemelen İslam'ın ilk asırlarında eş anlamlı Arapça-Farsça çeviri çifti olan Arapça kurani 'cin'le sıkı bağlanmış (Bertels, 1979: 124). Eğer destanlarda ve orta asır Tatar şiirinde peri farklı rollerde, farklı görünümde ortaya çıkan, Türk dilli milletlerin geleneklerinde örneksemeleri bulunan, karmaşık ve çokyüzlü suret olduysa (Urmançe, 2009: 275-276; Yahin, 2000: 173-175), Tatar Türklerinin çağdaş düşüncelerinde *cen*, *peri*, *şaytan* içinde özel sıfatlar birleşmesi bulunduran tek ve ortak mitolojik varlığın içine birleşmektedirler.

Kaynak kişilerin verilerine göre cin, anında işleyen işleve göre değişerek, insan, eşya, hava olayı kılıfına giren, göze görünmeyen gizli ve şeytani varlık. Cinler paralel dünyada ailece yaşayıp, 'bizim' dünyamıza sadece gerektiğinde girerek, insanlara görülmez kalıyorlar. Cin genezisini bir yandan onların Allah tarafından yaratılışına ait İslamiyet anlayışına bağlıyorlar, öte yandan ortalıkta cin helada düşen çocuklardan büyümekte mevzusu da yaşamakta. Tatarların inançlarına göre insanın bütün çevresi kişi gözüne görünmeyen bu varlıklarla dolu. Öbür dünyanın bizim gözümüze görünmemesine rağmen cin dünya sınırlarından serbestçe geçerek, insanlara sadece istediklerinde görünmekte. Onlar aynı şekilde doğuyorlar ve ölüyorlar, hasta oluyorlar ve tedavi ediliyorlar, aile kurup, kendilerine yüklenen hem olumlu hem olumsuz işlevleri yapıyorlar. «*Yatıyorum. Yumuşak bir şey işte. Tutuyorum, itiveriyor. Annem 'Ne yapıyorsun?' diyor. Şöyle yapıyor dedim. Cin o diye, anne beni kendi yanına çağırdı*» (Z.G. Fatyhova, 81, emekli, orta eğitilmiş, V. İndirçi köyü, Apas ilçesi, Tataristan Cumhuriyeti. 2015).

Komşumuz, merhum Zinnur abi, ormandan çıkarken, onunla birlikte cinler çıkmış. Onları görünce, Zinnur abi çok korkmuş ve kendiliğinden elleri titrek kalmış. Evinin avlusuna kadar onunla gelmişler ve kaybolmuşlar. Akşam Zinnur abinin annesi Fahire abla evin önüne çıkmış. Bir baksa, ne görüyor, şu cinler Ramay² bestesine rahat rahat şarkı söyleyip oturuyorlarmış. Fahire abla onları küfrederek, gidin burda yürümeyin, evinize gidiniz diyerek evine girmiş. Rahatça uykuya dalmış. Gece saat iki civarında pencereye tıklayan sese kalkmış, bir baksa cinler tıklıyormuş. 'Tamam Fahire, gidiyoruz biz,' demişler ve gitmişler (D. G. Yusupova, 78, emekli, orta eğitilmiş, Y. Kışet köyü, Arça ilçesi, Tataristan Cumhuriyeti. 2017).

Tatarların dini geleneklerine göre cin, dindar ve dindar olmayanlara ayrılıyor. Dindarları insana iyi işlerde eşlik ediyor, Kuran'ı ezberlemeye yardım ediyor, dualara, namaz kılma kurallarına ve başka Allah'a hoş olan işlere öğretiyorlar. Eğer bir insan ruhi gelişmenin dinî yolundan hiç çekilmeden gidiyorsa, inanılmaz hızla İslam kanunlarını öğreniyor ve onlara

²Ramay – Tatar Türklerin özgü türküsü.

uyuyorsa, 'onu cinleri öğretmiş' derler. Dindar olmayanlar aksine her türlü ziyan ediyorlar, insanı Allah'a hoş olmayan işler yapmaya zorluyorlar, onu yolundan kaydırıyorlar. Yıl içerisinde cinlerin olumsuz temsilcileri cinayetlerini kılamayan tek vakit Oruç (*Uraza*) vaktidir, onlar tüm Ramazan ayı boyunca zincirlerle esir alınmış oluyorlar.

Şeytani cinler var, ilim cinleri var. Bazıları çok bilince, bunu ilim cinleri öğretmiş derlerdi bizim nineler. Duaları çok biliyor, dini çok iyi biliyor işte. Onu gece ilim cinleri öğretiyor derlerdi nineler. Onları muhtemelen iyidir, iyidir (G.R.Vafina, 82, emekli, orta eğitim, Çeremşan köyü, Apas ilçesi, Tataristan Cumhuriyeti. 2014).

Normalde var onlar tabi, ama oruç vaktinde zincirlenmiş oluyorlarmış. Ama sertleri, sertleri kalyormuş. En sertini tutamıyorlarmış galiba. Diğerleri zincirlenmiş oluyor. Oruç şu an, korkmayın, cinler yok derlerdi (R.Z. Zakirov, 84, emekli, orta eğitim, Hayerbi köyü, Layış ilçesi, Tataristan Cumhuriyeti. 2005).

2. Cinlerin Temel Bulunma Yerleri ve Pis Yerlere Bağlı Mevzu Motifleri

Cinlerin sevilen bulunma yerleri bakımsız evler, hamam ve pisliklerdir (çöp, pislik, kan, defî hacetler). Her türlü dış tecavüzdten korunan evin sınırsal mekânları cinlerin içe sızma yerleridir, bu yüzden pencere kenarı, eşik, kapı, baca gizli güçlerle iletişime geçilebilen tehlikeli yerler sayılmakta. Bu sebeple araştırılan varlığın işleme mekânları ile ilgili mitolojik algıların anlamsal sahasının yolu (*cen culi*), cin sofrası (*cen tabını*), cin yerleşen hamam (*cenle munça*), hastalık içeren yer (*zehmetle urın*), cinler yerleşen, eski bakımsız ev (*cenle nigez*) gibi kavramları içermekte.

Cinlerin her yerde oluşu, cinin insanın yaşadığı ev alanına girme tehlikesi ile ilgili olup yasak ve kuralların güncelleşmesine yol açıyor. Kendisi ile aileye hastalık ve kavga getiren cinin eve girmesinden korunmak için tılsım kullanıyorlar (şamailler, ardıç dalları, hindiba yaprakları, nal, tuz, barut vb.), bazı hareketler kompleksi yapılıyor (girenken ayaktan çamuru silmek, *bismillehi-r-rahmani-r-rahim* diyerek cinin girebilme yollarını – pencere, kapı, soba kapağını kapatmak vb.). Sınırsal mekânları cinlerle iletişime geçebilme yeri olarak algılamak kesinlikle uyulan yasak sisteminin güncelleşmesine yol açmış – geceye üstünü örtmeden masada yemek bırakma, pencere kenarına yemek koyma (*'Pencere kenarına yemek koymayın, cinlerin dolaştığı yer'*), beşiği matica'ya asma, geceye soba kapağını açma vb.

Bütün kurallara uyulduğuna rağmen, bazen cin yine de eve giriyor, evi dağıtıyor, gürültü yapıyor, insanları rahatsız ediyor, onları rüyalarında eziyor, ve en kötüsü insan bedenine yerleşiyor. Bu durumlarda halk geleneğinde farklı türlerde bulunan cini çıkarma ritüeli yapılıyor: eğer eskiden erkek ezan okuduktan sonra üç yada yedi gün süresinde evin dört köşesine ya da bodruma bir kezateş etmek zorunda olduysa, günümüzde ritüel değişmiş ve efsuncu (*imçe karçık*) tarafından Müslüman duası okunduğu zaman demir tepside barut yaktıktan, sonra ise evi tütsüleyip, molla tarafından yedi gün ezan okumaktan ibarettir.

Eğer ev kötü ruhlardan çeşitli yöntemlerle korunmuşsa, hamam tasvir edilen varlığın ev avlusu çapında sürekli bulunduğu mekân sayılmakta. XXI. asır başı mitoloji geleneği hemen hemen tamamıyla Hamam İyesi (*Munça İyesi*) varlığı düşüncesini kaybetmiş, fakat bu mekânı cin bulunduğu yer olarak algılamayı korumuş ve güncellemiş. Bununla ilgili güneş batışından sonra hamama girme, aynı zaman gündüz ve gece tam saat on ikide hamama girme yasağı her yere yayılmış olup, başka tür mitolojik yaratıkların varlığını kabul etmeyen haberciler tarafından bile kesin kural olarak uyulmakta.

Şeytani cinler zahmet ve kötülükler yapıyor işte sana. Önce hamamı sabahleyin hazırladılar. Yukarı Baltay'da kafasını cin sokmuş derlerdi, saçları da yoktu, yüzü de bir başkaydı. Hamam hazırlamaya gittiğinde kafasını sobaya soktuğunu duymuştum. Ateşe sokmuş. Nasıl ölmemiş. Kadın. Bu yüzden ses vererek girmek gerektiğini söylemişler işte (F.G. Ahmadullina, 75, emekli, orta eğitim, Bakrçe köyü, Apas ilçesi, Tataristan Cumhuriyeti. 2014).

Şeytan varmış. Hamama gidip dönmüşler. Ama bir hatun bir türlü dönmüyormuş. Gitmişler, kapıyı açamıyorlarmış. Ayatul kursiyi³ okuyarak açmışlar kapıyı. Hamam sobasına sokmuşlarmış kadının kafasını (Bayazitova, 2018: 303).

Tatar Türklerinin geleneğinde günümüzde de hamamın kötü ruhların rastgele girebildiği yer olarak sayılmayıp, tam tersi cinlerin sürekli bulunduğu yer olma fikri çok yaygın olmaktadır. Nesilden nesle geçen halk bilimi bu mitolojik varlığın ‘sağlamlaşmış’ bulunma yerinde hastalıklardan büyü ile iyileştirme pratiklerini yaratmakta. 1906-1911 yıllarında Rusya’nın Tyümen ilçesi Yasaulovo köyüne yerleşip, hâlâ yaşamakta olan İdilkiyısı Tatarları (Bakiyeva, Kvaşnin, 2013: 161) bize eskilerde kullanılan gözünde misafir (*göz hastalığı – küzge ak töşü*) olan insanları iyileştirme pratiğini anlattılar. Bunun için hasta kişi üç erkek eşliğinde hamama gidemiş, gelenler yanına oturup özel şarkı – cin şarkısını (*çin cırı*) söylemiş (kaynak kişi sözlerini hatırlamıyor – *L.D.*), o an zemine alçak boylu varlıklar – cinler düşmüş ve dans ederlermiş. Hasta kişi cin dansını seyrederken şifa bulurmuş. Bunun dışında hamam insana yerleşen cinleri kovma; onun tarafından değiştirilen çocukları geri getirme; fırtına (zahmetli rüzgâr – *zahmetli cil*, peri düğünü – *peri tuyı*, şeytan düğünü – *şaytan tuyı* vb.) ile karşılaştıktan sonra hastalıklardan iyileşme ve belirlenen kötü ruh temsilcisi tarafından yapılan buna benzer başka durumlarda cin kovma ritüeli gerçekleştirilen mekan olarak da hizmet sunarmış.

Halk geleneğinde cinlerin zor doğumları ve o sırada kendilerinin insan dünyası ile iletişime geçerek gece vakti ebe (*kendek ebise*) yanına yardım istemeye gitmeleri hakkındaki mevzular çeşitli popülerlik kazanmakta. Ebe hamamda doğum yaptırıyor, sonra onu geri evine götürüyorlar, bazen altın paralar veriyorlar, ama sonra o paralar at gübresine dönüşüyorlar. Bu mevzu, hamamda ve evdeki yemeğin, her türlü sıvının üstünü ‘*bismillahi-r-rahmani-r-rahim*’ diyerek örtmek gerektiğini güncelliyor, çünkü doğum yaptıktan sonra cin çocuklarını üstünü örtmeden bırakılan süt ya da suda yıkıyor.

Fatıyma nine vardı. Doksan dokuz kişiye doğum yaptırdım demiş, yüzüncüsünü cine yaptırdım demiş. Gece saat on bir – on ikiler olmuştur, bakılmamış saate. Fatıyma abla hızlıca giyiniver ve çık, karım doğumda diye alıp götürmüşler. Gitmiş, doğum yaptırmış, bebeği sütle yıkamış. Nereye nasıl götürdüklerini bilmiyor, geri evine götürmüşler. Yanımda insanların olup olmadığını da hatırlamıyorum derdi. Hıştır hıştırayak izinden gitmiş, oradan dönmüş, evine girmiş. Sabah ‘kimin sütü bismilla ile örtülmemiş, bakın, kan olacak’ demiş. Komşuda, Emet nine diyoruz, onun sütü ile yıkamışlar çocuğu. Çok eskilerden gelen şey, yemeklerin üstünü bismillalayararak kapatma (L.F. Nasıyhova, 72, emekli, orta eğitim, Noneger köyü, Baltaç ilçesi, Tataristan Cumhuriyeti. 2003).

İnsan evi dışında cinleri çamurlu yerler ve pislikler çekiyor, onlar bayağı basit yollarda bile sofraya keyfi yapabilirler. Böyle kötü ruhtan meclislerle karşılaşma sadece gece vakti oluyor ve çok nadir durumda insan için iyi sonuçlanabilir, o zaman şifa bulmak hemen hemen imkânsız oluyor. Çamur ve pislikleri, pis suları izinsiz yerlere atma yasağı da tam bu duruma bağlı, çünkü herhangi insanın rastgele ya da yanlış davranışı cinin bir noktaya toplanmasını sağlayabilir. Bu durum da o noktaya adım atan her kişinin başını belaya sokabilir. Öte yandan bu kötü hareketi yapan kişiye de zarar dokunabilir. Güneş batışından sonra pis suları dökme yasağı da o suları şişeye doldurup, kurallara uymayan kişiye ölüm döşeginde yatarken içiren cine bağlı.

Cin sofraları oluyor işte. Pis yerlerde oluyor. Gübreli filan. Birisi nohut toplamaya gitmiş. Ve aynı yerde yatıp uyumuş. Kızakla getirdiler onu. Sonra öldü o. Biz sofrayı nasıl kurarsak, onlar da aynı şekilde kuruyormuş. Yiyorlar ve içiyorlarmış. Ben kendim de uğramıştım o cin sofrasına. Kızken. Ablalar akşam oturuyorlardı. Ablam armonik getirmemi istedi. Dönüyorum, çit yanına beyaz taş koyulmuştu. Tam o yere geldiğimde sokak insanla doldu. Cin sofrası olmuş o. Hepsi insan ya. Annem çıkıp ‘Ne yapıyorsun?’ diye bağırdı.

³Ayetel Kürsi– Ayat al kursi (Taht ayeti) – Al Bakara suresinin 255. suresi. Varlıklarından tam gücü canlandıran kürsi (‘taht’) kelimesi olduğundan ayet böyle isim taşımakta.

Sokakta hiçkimse kalmadı. Annem ‘Neden aynı yerde adım atıp duruyorsun orda?’ demişti. Annem seslenmezse, kesin kötü bir şey olurdu (G.M. Kalimullina, 73, emekli, orta eğitimli, Eski Çallı köyü, Alkeyevskiy ilçesi, Tataristan Cumhuriyeti. 2015).

Bizim köyümüzde bir nine vardı. Bakımsız evden çıkmışlar. Güneş battıktan sonra, o evlerden çıkmak yasak diye konuşuyordu anneler. O dilsiz kaldı, başka konuşmadı. Sadece ‘Ey Alla’ derdi. Sen ona sesleniyorsun, o sana ‘Ey Alla’ diye cevap veriyor. Cin sofrasına basmış diyorlardı (N.N. Yagudina, 90, emekli, orta eğitimli, Bağışevo köyü, Apas ilçesi, Tataristan Cumhuriyeti. 2014).

Hastalık yollama, cinlerin temel işlerinden biri olarak biliniyor ve çamurlu yerlerde düştüğünde (ara sokak, yan sokak, ara sokak, atların yuvarlandığı yerler) ve bundan sonra insanlar sakatlıklar aldığında, ya da geçmez acılardan eziyet çektiklerinde de bunu cinlerin yaptığı iş olarak görüyorlar. Kaynak kişilere göre, bu durumlarda insan cinin yolladığı hastalık (*cin zehmete*) ile karşılaşılıyor. Hastalığı uzaklaştırmak için düşünülen yere gidip, özel olarak hazırlanan tuzlu karışımı (sıvı) dökmek, ya da önceden konuşulan eşyalar ya da gıda takımını (içeriği yöreye göre değişebilir), gerekli büyümlü sözleri söyleyip bırakmak lazım. Geleneğin değişikliği, bazı pratiklerin günlük hayattan gidişine, bu kuttörende hem gıda içeriği, hem hareket sırası değişimine getirebilir, bazı sözler unutulabilir. Fakat bu kuttören pratikleri tamamıyla yok olsa bile, buna benzer yerlerin (*zehmetle urn*) varlığı habercilerin bilincinde sağlamlasarak, bazı pis yerlere dokunmanın kesin yasağı olarak insandan insana iletilmekte.

Öyle yere düşersen, o yere küllü ya da tuzlu suyu hamam süpürgesi aracılığıyla serpmek gerek. ‘Nereden geldiysen, oraya git, benden size hediye’ – diyerek. Güneş battığında eski süpürge ve hazırlanmış suyu götürüyorsun, sonra dönünce süpürgeyi yakıyorsun. Dönerken konuşmak yasak (S.G. Zahriyeva, 69, emekli, orta eğitim, Bayraşevo köyü, Teteş ilçesi, Tataristan Cumhuriyeti. 2016).

Eve dönerken, kendi evinin ya da başka bir evin eşğini geçene kadar, arkaya dönmek yasak, yoksa kovulan ve arkandan gelen zehmet, şifa bulan kişiye tekrardan yapışacak.

3. İnsan – Cin İlişisine Bağlı İşlevsel Sıfatlar ve Büyümlü Pratikler

Araştırılan varlığın faaliyetiyle ilgili birçok metinde çocuk değiştirme mevzusu –*cen alıştırı* – güncelleşmekte. Değiştirme genellikle anne karnındayken ya da doğumdan biraz vakit geçtikten sonra (ilk kırk günde), insan çocuğunu ele geçirip, yerine kötü ruhların çocuğunu ya da gulyabani eşya bırakma amacından gerçekleşiyor. Değiştirilen çocuğu insana benzeyen ama çirkin, iri kafalı, ince kollu ve ayaklı, yuvarlak göbekli varlık olarak tasvir ediyorlar. Genel olarak böyle çocuklar büyümüyorlar, konuşamıyorlar, yürüyemiyorlar ve yakın zamanda ölüyorlar. Hatıralara göre onların çok azı on sekiz yaşına kadar yaşamış. Böyle bir beladan kaçınmak için yakında doğuracak hamile kadını ve doğuran kadını bebeği ile ilk kırk günde yalnız bırakmamak tavsiye edilir. Bu dönemde cin herhangi kılıkta, hatta doğum yaptıracak ebe kılığında bile gelip, insan çocuğunu kendi çocuğuyla değiştirebilir. Bir süreye ayrılmak gerekirse, bebeği hertürlü korumaya çalışılır: beşiğe demir eşyalar (bıçak, makas), sarımsak, ardiç, üvez dalları, kutsal Kuran kitabı koyarlar, bebeğin göbeğine kül sürerler vb.

Çocuğu kırk gün tek başına bırakmak yasak. Cin değiştiriyor derler. Kendisini tek başına bırakıp çıkmak gerektiğinde, kafası altında Kitap olmalı. Ayetel Kürsi’yi, cinden koruyucu duaları ve bıçağı koyuyorlar. Cin bıçaktan korkuyormuş derler (A.S. Safiullina, 63, emekli, orta eğitim, B. Bakrçe köyü, Yeşil Vadi ilçesi, Tataristan Cumhuriyeti. 2007).

Buna benzer inançlar insan çocuğunu iade etmeye yönelik kuttören pratikleri ortaya çıkmasına getirmiş, ama onlar çağdaş mitoloji geleneğinde nadiren kaydediliyorlar. Hatıralara göre, değiştirilen çocuğu geri alma yöntemlerinden: çocuğu ev ya da hamam eşğinde, soba karşısına süpürülen çöp yığnında süpürge ile kamçulamak ya da oklava ile tokaçlamak, sonra sabaha ‘kendi’ çocuğunu geri alma ümidiyle mezarda bırakmak vb. Çocuk değişimi hakkındaki halkbilimi metinlerinin incelenmesi sonuçlarına bakılırsa, bir yandan cinlerin insana zarar

getirme isteğini, öte yandan bu davranışın zorunlu olduğunu görmek mümkün. Çünkü cin çocuk aracılığıyla insandan kaynaklanan ve kötü ruhların başına gelen hastalıklardan (*adem zehmete*) korunmak istiyor. Sadece değiştirilen çocuklar cinlere uygun şifalı güce sahiplermiş.

Cinle karşılaşma hakkındaki metinlerin çoğu, geceleyin kocası kendisi yanına gelmeye başlayan üzgün dul kadınlara adanmış. Aynı zamanda ölü ve cinin denkligi reddediliyor, ama onlar arasındaki ilişki ölünün vücuduna yerleşmesi sonucu olarak anlatılıyor. Belli önlemler alınmazsa cin-koca ile yaşayarak kadın günden güne kuruyor ve ölüyor. Böyle gidip gelme durumu mitolojik varlığın tecavüzünden korunmaya yönelik, merhum kocanın (bazen diri kocanın uzun vadeli iş gezisine gittiğinde bile) onun giysini kendine taşıma ya da yastık altında olan onun eşyalarına her zaman dokunma fikri gibi kuralların ortaya çıkmasına neden olmuş.

Kocası savaşta ölünce, abla çok özlemiş, çok ağlamış, çok ağlamış. Bir gün enişte cin kılığında gelivermiş. Ceketlerini giyerek dönüyormuş. Yanına yatıp, öyle kocası gibi olmuş. Şimdi küçük abla bunları anneye söylemiş. 'Yanıma geliyor anne, uyuyoruz, sonra geri gidiyor demiş. 'Bugünden çocukları toplayıp gel. Bugünden kalma, cinlenmişsin sen ya. Cin o. Neden damat savaşta dönsün. Ağlayıp beklediğinden cin gelmiş' demiş annesi. Öyle. Daha da gelmemiş. Pantolonunu da giymek mümkün, cin gelmemesi için. Ben kocamın şapkasını yastığının altına koydum, orda duruyor (M.G. Gataullina, 83, emekli, orta eğitim, M. Şirdanı köyü, Yeşil Vadi ilçesi, Tataristan Cumhuriyeti. 2008).

Cinlerin sürekli işlevlerinden biri de insanları yol kenarına çekmek, onları yanıltmak ve yoldan kaydırmak. Başka mevzular olmama durumunda bile bu motif mevzu oluşturucudur ve herhangi gelenekte dolaşma hikâyelerini ve bununla ilgili durumları kaydetmeye imkân veriyor. Cinin karışıklık ettiği yer sıradan yol değildir, ara sokaklar, mezarlık yanındaki yollar, nehirlerden geçen köprülerdir – bunların her birinde insanı yanıltan, yolundan kaydıran, yol kenarına çeken bir ya da birkaç cinle karşılaşmak mümkün.

Köyün cinli, şaşkırtıcı bir yeri oluyor ya. İşte oradan kışın biri geçiyormuş. Aniden atı durmuş. İnip bakınca ne görsün, atın önünde hiçbir şey yok, ama at ta kılmıdamıyor. Şaşırmış, at arabasından baltayı çıkarmış ve besmelle diyerek, atın önündeki boşluğa baltasıyla sallamış. Cin de yok, ama at hareket etmeye başlamış ve yola devam etmiş. Bir yıl sonra, aynı kişi aynı yerden geçtiğinde çok güzel beyaz atlar ve insanların geldiğini görüyor. Yanında duruyorlar. Kendisini alıp götürüyorlar, atı kalıyor. Oturtup, zorla orman içine götürüyorlar. 'Bir yıl önce sen bizim elebaşımıza balta ile sallayıp vurmuşsun, biz onu alamıyoruz, sen geri besmelleyi söyleyip alırsan, biz seni bırakırız' derler. O bismillasını söyleyip baltasını alıyor ve onu geri götürüyorlarmış (R.Ş. Zaripova, 62, emekli, orta eğitim, Tunter köyü, Baltaç ilçesi, Tataristan Cumhuriyeti. 2003).

Yoldan kaydırma motifi ile ilgili cin'in farklı suratları güncelleniyor. Farklı durumlarda o hem renkli köpek, değişik cins at, domuz, insan, güzel kız vb. suratlarda gelebilir. Cinle yolda karşılaşma mevzusunun her yere yayılması, küfür söyleme, dua etme, giysileri ters tarafıyla giyme, demir eşyalar kullanma gibi korunma yöntemlerini de güncel duruma getirmiştir. Kötü ruhlar ile karşılaşmanın tehlikeli olmasına rağmen, genel olarak onların sonuçları olumludur.

Sonuç

Sonuç olarak, incelenen mitolojik varlıkta genel olarak kötü ruhlara ait temel sıfatların birikmesi; insan vücuduna yerleşme, âşık cin rolü, üstü örtülmemiş sulu kaplara sızma, yolcuyu yol kenarına çekme, yıldırım ve gök gürültüsünden kaçma isteği gibi inanç ve motiflerin kompleksi; şahsın yaradılışı ve onun yaratanla mücadelesi hakkındaki motiflerde gerçekleşmesi, dinî ve halk başlangıçlarının birleşiminde gösteriliyor. Fakat son dönem araştırmalara göre bütün bu sıfatlar kompleksi sadece İdil kıyısı halkları – Tatar Türklerinin direk komşularının – mitolojik sistemlerinde değil, Slav, Baltık, Fin mitolojik geleneklerinde de bulunmaktadır. Polesye'deki şeytan suratına özgü benzer motif paralelliklerine dikkat edildiğinde, L.N.

Vinogradova «*kötü ruh suratlarının bireyleşmesinin yetersiz seviyede olması, onların ortak şeytan suratında karışmaları, halk mitoloji kanlayışlarının erken şekillenme sürecini yansıtıyor*» sonucuna gelmekte (Vinogradova, 2001: 44). Bunlar kabul edilen inançların karşılaştığı zarar getirici ruhun arkaik suratından kaynaklanmakta. Bu durum, araştırma merakı uyandırıyor, çünkü farklı mitolojik sistemlerde ve dini geleneklerde benzerlikler buluyor, ve bu makale sınırları dışına çıkan daha dolu ve detaylı inceleme yapılmasını talep ediyor.

Kıyasla daha aktif kötü ruh – cine bağlı İdil boyu Tatar Türklerinin mitolojik düşüncelerini incelemek, bu varlığın halk geleneğinde çok iyi işlenen sıfat ve motifler sistemi aracılığıyla, serbestçe bazı zarar getirici yaratıkları değiştirerek ve onların özel işlevlerini kendilerine alarak açıldığını göstermekte. Mitolojik varlığın yaradılışı, suratları, dış görünümü hakkındaki düşünceler İslam mitolojisine bağlanırsa, insan – cin ilişkisine ait işlevsel karakterler ve büyümlü pratikler artık daha geç mitolojik geleneklerin katmanlaşmasını içermekte. Tatarların çağdaş cin anlayışı Tatar halkbilimine İran ve Arap kaynaklarından giren peri ve şeytan suratlarını birleştirerek tamamen kötü ruhlar için soy figür olmakta. Kötü ruhlara ait hareketlerle birlikte, cin kendine özgü sıfatları da sağlamaktadır. En tipiklerinden hastalık gönderme, çocuk değiştirme, dul kadına ölü kocası kılıfında gelme, insanı yolundan kaydırma vb. Kaydedilen metinlerde cin hakkındaki anlayış İslam'ın yayılma döneminde girip yerel göreneklere göre değişip eski mitolojinin varlıklar sisteminde yeni yorumlama aldığı gösterilmekte. Yeni mitolojik varlığı ekleme muhtemelen çok asırlık adapte süreci geçmekte olup, sonrasında İslam mitolojisiyle bağı kaybetmeyen, ama Tatar Türklerinin mitolojik kuttören anlayış sistemini içeren yeni şahıs ortaya çıkıyor.

Kaynaklar

Bakiyeva, G. T., Kvaşnin, Yu. N. (2013). Povoljskiye Tatarı V Zapadnoy Sibiri: Osobennosti Rasseleniya i Etnokulturnogo Razvitiya. *Vestnik arheologii, antropologii i etnografii*. S. 3 (22). s. 156-164.

Bayazitova, F. S. (2018). *Halık Traditsiyelere Leksikası. Mifologik Personajlar, İşanular (Cirle Söyleşler Hem Folklor Tekstleri Yassılığında)*. Kazan: Megarif-Vakit.

Bertels, A. E. (1979). *Peri. Kultura i iskusstvo narodov Sredney Azii v drevnosti i srednevekovye*. M.: Glavnaya redaktsiya vostochnoy literaturı.

Ehmetcanov, M. E. (2011). *Tatar Arheografiyese. Songı Yıllarda Arheografik Ekspeditsiyeler Vakitında Tuplangan Kulyazmalarının Tasvirlamaları. Sigezençe Kisek*. Kazan: Institut istorii AN RT.

Mifi Narodov Mira. (2003). *Mifi Narodov Mira: Entsiklorediya: V 2 t. T. 1 / Pod red. S.A. Tokareva*. M.: “Sovetskaya entsiklopediya”.

Uрманçе, F. İ. (2009). *Tatar Mifologiyese. Entsiklopedik Süzlek: 3 TOMDA: 2 T. (D-S)*. Kazan: Magarif.

Vinogradova, L. N. (2001). Polesskaya Narodnaya Demonologiya Na Fone Vostochnoslavanskikh Dannih. *Vostochnoslavanskiy etnolingvistiçeskiy sbornik. İssledovaniya i materialı*. M.: ‘İndrik’.

YAHİN, F. Z. (2000). *TATAP ŞİGRİYETENDE DİNİ MİSTİKA HEM MİFOLOGİYA*. Kazan: TDGİ neşriyatı.

Sözlü Kaynaklar

A. S. Safiullina, 63, emekli, orta eğitim, B. Bakrçe köyü, Yeşil Vadi ilçesi, Tataristan Cumhuriyeti. 2007.

D. G. Yusupova, 78, emekli, orta eğitimli, Y. Kışet köyü, Arça ilçesi, Tataristan Cumhuriyeti. 2017.

F. G. Ahmadullina, 75, emekli, orta eğitim, Bakrçe köyü, Apas ilçesi, Tataristan Cumhuriyeti. 2014.

G. M. Kalimullina, 73, emekli, orta eğitimli, Eski Çallı köyü, Alkeyevskiy ilçesi, Tataristan Cumhuriyeti. 2015.

G. R. Vafina, 82, emekli, orta eğitim, Çeremşan köyü, Apas ilçesi, Tataristan Cumhuriyeti. 2014.

L .F. Nasıyhova, 72, emekli, orta eğitim, Noneger köyü, Baltaç ilçesi, Tataristan Cumhuriyeti. 2003.

M. G. Gataullina, 83, emekli, orta eğitim, M. Şırdanı köyü, Yeşil Vadi ilçesi, Tataristan Cumhuriyeti. 2008.

N. N. Yagudina, 90, emekli, orta eğitimli, Bağışevo köyü, Apas ilçesi, Tataristan Cumhuriyeti. 2014.

R. Z. Zakirova, 84, emekli, orta eğitim, Hayerbi köyü, Layış ilçesi, Tataristan Cumhuriyeti. 2005.

S. G. Zahriyeva, 69, emekli, orta eğitim, Bayraşevo köyü, Teteş ilçesi, Tataristan Cumhuriyeti. 2016.

Z. G. Fatıyhova, 81, emekli, orta eğitimli, V. İndırçı köyü, Apas ilçesi, Tataristan Cumhuriyeti. 2015.